

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЛЯТИВІСТСЬКІ ТЕОРІЇ НАЦІЇ

Олексій Дєдуш

УДК 111.5:316.356.4

У статті здійснено спробу проаналізувати та порівняти три релятивістські теорії нації: мультикультуралізм, інтернаціоналізм та теорію «плавильного котла». По-новому розглянуто сильні і слабкі сторони всіх теорій. Залучено нові актуальні матеріали з питань європейської мігрантської кризи та її впливу на мультикультуралізм.

Ключові слова: теорія нації, мультикультуралізм, соціалістичний інтернаціоналізм, «плавильний котел», міжрасова міксація, культурний релятивізм.

В статье сделана попытка проанализировать и сравнить три релятивистские теории нации: мультикультурализм, интернационализм и теорию «плавильного котла». По-новому рассмотрены сильные и слабые стороны всех теорий. Привлечены новые актуальные материалы по вопросам европейского мигрантского кризиса и его влияния на мультикультурализм.

Ключевые слова: теория нации, мультикультурализм, социалистический интернационализм, «плавильный котел», междурасовая миксация, культурный релятивизм.

The article attempts to analyze and to compare three relativistic theories of nation: multiculturalism, internationalism, and the theory of the *melting pot*. There is a consideration of weak and strong aspects of all the theories in a new way. New actual materials regarding the European migrant crisis and its influence on the multiculturalism are involved as well.

Keywords: theory of nation, multiculturalism, socialist internationalism, *melting pot*, interracial mixture, cultural relativism.

Будівництво держави йде пліч-о-пліч і де-терміноване з національною політикою. Україна не є винятком і також належить до держав зі значною часткою нетитульного етносу серед населення. Найвідповіднішими з точки зору закону й етики є релятивістські теорії нації, які передбачають рівність громадян у плані нату-ралізації, не кажучи вже про расову, етнічну чи релігійну належність. Але чи все так просто, коли переходиш від теорії до практики? Чи всі теорії однаково гарантують рівноправність етнічних груп під час інтеграції в політичну націю або іншу спільноту, об'єднану громадянством певної держави? Чи дійсно ці теорії дають змогу інтегрувати громадян у стабільне суспільство чи, навпаки, можуть спричиняти конфлікти? Радянське минуле та євроінтеграційні намагання України вимагають вивчення означеної проблеми та пошуку належної моделі побудови української політичної нації.

З огляду на окреслену проблему, доцільно проаналізувати ті з останніх досліджень і публікацій, що пов'язані з етнічністю. Мультикультуралізм як динамічна теорія етносу на сучасному етапі активно висвітлюється зде-

більшого провідними західними ЗМІ, які проводять моніторинг європейського соціуму. Проте деякі вчені спробували здійснити аналіз з точки зору етнології, етнополітики та культурної антропології. Це, зокрема, німецький учений Крістоф Цюрхер, російські дослідники Валерій Осташкін, Валерій Тишков, Наталя Скоробагатих, українська дослідниця Людмила Ляпіна. Питаннями розробки теорії соціалістичного інтернаціоналізму займалися радянські дослідники Юліан Бромлей, Сергій Калтахчян та Максим Кім. Науковий інтерес до теорії «плавильного котла» проявляють в основному західні культурні антропологи, зокібна Енн Шнайдер, Девід Коулен. Цікавим є підхід російського генетика Ольги Курбатової, яка, використовуючи дані гуманітарних досліджень, аналізує вплив міжнетнічної міксації на східноєвропейські міста.

Мігрантська криза в Європі з необхідністю спонукає залучати нові дані і впроваджувати нові підходи до висвітлення питання кризи мультикультуралізму.

Отже, мета розвідки полягає у спробі з погляду сучасності висвітлити проблеми теорії

і практики трьох концепцій нації (міжетнічної взаємодії) і з'ясувати можливість реалізації тих чи інших підходів кожної з них в Україні.

Після Другої світової війни та розпаду колоніальної системи на зміну етноцентристським теоріям прийшли культурно-релятивістські. Деякі з них передбачали, що нації можуть не лише бути рівноправними, а й змішуватися в супернації чи співіснувати в межах вузького просторового ареалу. Найпопулярнішими з них є три: теорія мультикультуралізму, теорія інтернаціоналізму та теорія «плавильного котла».

Мультикультуралізм передбачає співіснування багатьох культур у межах вузького просторового ареалу та пропагує толерантність до імміграції, хоча багато представників західної етнополітології та культурної антропології стверджують, що конкретного визначення мультикультуралізму не має, а являє собою розмите вчення [11]. Попри це, він є однією з найпопулярніших ліберальних теорій етносу. Сам термін «мультикультуралізм» виник у Канаді під час реінтеграційних заходів прем'єр-міністра Трюдо щодо франкомовного Квебека в кінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст. [12, с. 313]. Ідеологічні сліди цієї концепції можна знайти в гаслі Європейського Союзу (ЄС) — «Єдність у різноманітності» [28]. Причини популярності мультикультуралізму в Західній Європі були різні. У Франції після Другої світової війни поширилися погляди, що держава має певною мірою компенсувати корінним народам період окупації, тому вона заохочувала приїзд у метрополію населення з колоній. Французька колонізаційна політика передбачала формування колоніальних адміністрацій з числа корінних народів (на відміну від англійської), що також стимулювало еміграцію. У Німеччині мультикультуралізм став радикальним антиподом націонал-соціалізму, який дав змогу подолати національний комплекс німців. Стрімкий економічний розвиток Німеччини призвів і до «вакантного голоду» серед низькокваліфікованих робітників, яких замінили емігранти з Туреччини та Близького Сходу. ФРН першою підписала договори з державами-донорами ро-

бочої сили [9, с. 54]. Іспанія після падіння фалангістського режиму Франсіско Франко в 1970-х роках потребувала збереження цілісності багатонаціональної піренейської держави, тому будувала внутрішню політику також на основі мультикультуралізму, який полягав у відході від так званого «іспанізму» [2, с. 298]. На сьогодні нові члени Європейської спільноти в Східній та Центральній Європі намагаються втілити цю концепцію серед громадян своїх держав. Проте конфлікти поряд з Європою, зокрема в Сирії та Лівії, спричинили потік біженців у Старий Світ. Неконтрольоване потрапляння мігрантів у ЄС призвело до найбільшої [3] демографічної та етнополітичної кризи останніх десятиліть. Поступовий рух представників неєвропейських народів до країн Євросоюзу давав змогу тримати рівновагу в державах, що проводили політику мультикультуралізму. Такий курс підтримувала більшість громадян Німеччини, Австрії та інших держав, оскільки це не викликало дискомфорту. Утім наплив біженців спричинив збій у європейських підходах логістики щодо переміщених осіб. Значна маса сирійців та лівійців не може, а іноді просто не хоче швидко адаптуватися, адже перебуває в середовищі своїх співвітчизників, які сконцентровані в таборах біженців та спеціальних центрах. Багато переміщених осіб з Близького Сходу та Магрибу вважають, що ліберальні європейські закони дадуть змогу збудувати на новому місці проживання власні анклави, які будуть нагадувати їхню батьківщину [8]. Такий стан речей веде до кризи політики мультикультуралізму. Задовго до початку емігрантської кризи, у 2010 році, Ангела Меркель як лідер однієї з провідних країн європейського континенту, що впроваджують політику «культурного співжиття», заявила, що політика мультикультуралізму зазнала поразки [24]. Попри політичну складову промови, лідер ФРН вказала на реальні труднощі в середовищі іммігрантів: небажання вчити мову, сприймати деякі звичаї, хоча визнала, що «іслам є частиною Німеччини». Роком пізніше таку саму заяву зробив президент Франції Ніколя Саркозі [26]. Соціологічні опитування 2015 року в ЄС показують,

що на тлі «навали біженців» у традиційно спокійних у міжнародних відносинах державах (наприклад країнах Балтії) почали рости симпатії до радикальних націоналістичних організацій та політичних сил [1; 25]. Це може свідчити про фактичне повернення до етнічного розуміння нації та певної реанімації первісного ідентифікаційного маркера «свій — чужий». Слід урахувати, що акультуровані елементи неєвропейського походження в деяких випадках також негативно ставляться до стресової інтенсифікації потоку мігрантів. Усе ж таки не можна впевнено сказати, що Європа може повернутися в епоху ксенофобії та нетерпимості. Скоріше це стресове явище призведе до консолідації нових європейських політичних націй та загальмує прийом до свого складу представників інших народів, що чинитимуть спротив натуралізації через поступову відмову від релятивістської теорії мультикультуралізму.

Теорія інтернаціоналізму (у радянській літературі часто вживається термін «соціалістичний інтернаціоналізм») виникає в середовищі політичних вчень лівого спектру, зокрема соціал-демократії та комунізму. Помилково вважається, що Карл Маркс у своїх працях пропагував загальний інтернаціоналізм. Первісно інтернаціональні відносини могли побудувати лише народи, де переважав пролетаріат. До таких, за Марксовими характеристиками, належали лише народи Західної Європи [5]. Мало того, К. Маркс виключав можливість пролетарської революції і побудови інтернаціональної держави на теренах Російської імперії. Слово «самовизначення» стосовно поневолених народів Європи К. Маркс часто брав у лапки [15, с. 128]. Ф. Енгельс як більший фахівець з національного питання взагалі допускав фактично расистські заяви щодо слов'янських народів і припускав, що «лише за допомогою рішучого тероризму проти чехів і хорватів ми можемо відгородити революцію від небезпеки» [18, с. 305—306]. Проте революційна привабливість марксизму як вчення сприяла його поширенню серед національних еліт поневолених народів, що вилилось у розвиток цієї теорії. В основі

інтернаціоналістської теорії лежав постулат про змішування всіх народів в один пролетарський колектив (народ) на основі передової пролетарської культури. На практиці концепція інтернаціоналізму застосовувалася й частково застосовується в комуністичних країнах. Зокрема, у Радянському Союзі тривалий час єдиним було переконання, що вищим етапом розвитку міжнародних відносин буде побудова «радянського народу як нової інтернаціональної спільності людей, що виникла <...> за роки соціалістичного будівництва» [13, с. 174]. За основу пролетарської передової культури брали не лише соцреалізм [4], а й культуру панівного етносу СРСР — росіян [7]. Фактично інтернаціоналізм означав нещадну русифікацію всіх народів. Усе це були ознаки примусового типу етнополітичної інтеграції, яка найчастіше призводила до розпаду державних утворень, де вона практикувалась [6, с. 222—223]. Розпад соціалістичного табору і відмова від комуністичного шляху розвитку спричинили занепад цієї теорії, хоча в загальних рисах такий підхід застосовується в комуністичному Китаї, де асиміляції піддаються казахи й уйгури Західного Китаю [19, с. 252—253], халха-монголи [27, с. 418] та неханські народи Південного Сходу КНР під гаслом сіноцентризму, який є аналогом радянського етнополітичного курсу [21].

Теорія «плавильного котла» (англ. — *melting pot*), або аутбрідингу [22] (англ. *outbreeding*), — це концепція, яка виникла в англо-саксонських емігрантських державах. Відома вона також під менш поширеними назвами — «салатниця» (*salad bowl*), «мозаїка» (*mosaic*) (відносно Канади [20]) та «калейдоскоп» [23]. Її суть полягає в тому, що всі нації та раси на новому місці проживання (в емігрантській державі) мають безперешкодно змішуватись у вільному порядку, утворюючи супернацію. Загалом ця теорія має риси як інтернаціоналізму, так і мультикультуралізму, оскільки не вказує на панівну (основну) культуру, але сприяє міксації етносів в одну політичну націю. Особливо актуальною та практично втіленою є ця концепція в Сполучених Штатах Америки, де після скасування сегрега-

дійних законів почався новий етап націобудівництва. У 2000 році майже 7 млн американців вказали власне змішане расово-національне походження, а через рік ця частка зросла на 32 % [16, с. 79]. Цікаво, що потреба в самоідентифікації змусила людей створювати жартівливі, але функціональні етнічні терміни, наприклад Blackanese (чорнояпонець), Korgentinian (кореець-аргентинець), Juskitno (єврескімос) тощо [16, с. 83]. Проте поряд із церемоніалом крайньої політкоректності ця концепція стає фактором зростання напруження в американському суспільстві, оскільки сприяє культурній маргіналізації дітей міжрасових шлюбів. На думку філософа Д. Сілічова, у США криза теорії «плавильного котла» відбулася саме в часи боротьби за громадянські права афроамериканців, а самі процеси змішування стосувалися лише білошкірих громадян. Вищезгадана криза, на його думку, призвела до навернення Сполучених Штатів до свого варіанта мультикультуралізму [17, с. 783]. Великі масштаби аутбрідингу наявні також в більшості держав Латинської Америки, де утворилися метисні нації [10, с. 176–177] на основі тубільних американців, іспанських колонізаторів та привезених негрів-рабів. Ранній характер змішування ще до початку Нового часу сприяв монолітності латиноамериканських націй у майбутньому [14, с. 301–347].

Як бачимо, усі три теорії мають привабливі сторони з погляду рівноправності та побудови етнічно плюралістичного суспільства. Мультикультуралізм як продукт західного лібералізму пропагує ідею гармонійного співіснування всіх етнічних спільнот у межах одного суспільства без жорстких норм натуралізації з боку держави. Однак окреслена теорія проявляє слабкі сторони, позаяк опирається на толерантну свідомість більшості громадян, що не працює в умовах посиленої міграції, економічних потрясінь тощо. Наявність у деяких, зокрема неєвропейських, народів інших ментальних та духовно-правових установок може стати (і навіть стає) міцною опозицією до європейської толерантності.

У свою чергу в корінних та натуралізованих європейців виникає недовіра до новоприбулих з тенденцією до проявів ксенофобії. Нині ми спостерігаємо дуже глибоку кризу підходу «мульти-культі» й можливо, що потрібно буде розробляти іншу етнополітичну концепцію в рамках західних цінностей верховенства права та толерантності.

Теорія інтернаціоналізму приваблювала, крім поваги до всіх етносів, ще й гаслом класової рівності. Але це був чи не єдиний теоретичний плюс цього концепту. Надмірна заполітизованість, можливість існування лише в рамках соціалістичної економічно-політичної парадигми та типова асиміляція інших народів під гаслом побудови пролетарської супернації з новою культурою прирекли даний етнополітичний підхід на забуття. Китайський комуністичний релікт інтернаціоналізму у формі сіноцентризму також викликає шалений опір у некитайських, особливо мусульманських народів. Тож теорія інтернаціоналізму не має майбутнього в практичному втіленні та ідейному поступі.

Теорія «плавильного котла», поєднуючи принципи плюралізму та синтезу, дійсно активно втілюється в життя в нових переселенських державах, у тому числі у США. Поєднання непоєднуваного заради гармонії — ось так можна описати позитивну сторону цієї теорії. З іншого боку, на практиці, як свідчить статистика, шлюбна міксація не є такою вже й поширеною серед представників інших рас, релігій та культур. Крім того, нащадки змішаних шлюбів відчують певну проблему у власній ідентифікації, потребі дотримання певних традицій, якщо традиції батьків значно відрізняються від англосаксонських (у США, Австралії тощо). Наукова спільнота США на цьому тлі пропонує відмовитися від використання понять «раса», «національність». Попри теорію і практику консолідації нових переселенських націй, активне міжрасове й міжнаціональне змішування загрожує масовою етнічною маргіналізацією мільйонам людей, які не будуть повноцінними носіями культури своїх предків.

1. Бердников А. В Латвии набирают силу радикалы [Электронный ресурс] / Андрей Бердников. – Режим доступа : <http://www.zaryu.lv/2015/08/v-latvii-nabirayut-silu-radikaly-andrej-berdnikov>.

2. Василенко Ю. В. Идеино-ценностные уровни испанского консерватизма / Ю. В. Василенко // Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН. – 2008. – Вып. 8. – С. 293–311.

3. Євросоюз зіткнувся з найбільшою міграційною кризою за десятки років [Електронний ресурс] // 5 канал. – Режим доступу : <http://www.5.ua/svit/Yevrosoiuz-zitknuvsia-iz-naibilshoiu-mihratsiinoiu-kryzoiu-za-desiatky-rokiv-91476.html>.

4. Калтахчян С. Т. Ленинизм о сущности нации и пути образования интернациональной общности людей / С. Т. Калтахчян. – Москва, 1969. – 460 с.

5. Кара-Мурза С. Г. Маркс против русской революции [Электронный ресурс] / С. Г. Кара-Мурза. – Москва, 2008. – Глава 12. Теория революции Маркса: узость модели. – Режим доступа : http://www.e-reading.club/chapter.php/145404/13/Kara-Murza_-_Marks_protiv_russkoi_revolyucii.html.

6. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник / О. В. Картунов. – Київ : Крок, 1999. – 300 с.

7. Ким М. П. Советский народ – новая историческая общность / М. П. Ким. – Москва : Политиздат, 1972. – 263 с.

8. «Когда все эти мигранты получают пособия, они начнут строить в европейских кварталах свою новую Сирию» [Электронный ресурс] // 812 online. – Режим доступа : <http://www.online812.ru/2015/09/04/001/>.

9. Кузнецова Т. Ю. Миграционные тенденции в странах Балтийского региона : пространственно-временной аспект / Т. Ю. Кузнецова // Балтийский регион. – 2010. – № 4 (6). – С. 53–60.

10. Курбатова О. Л., Победоносцева Е. Ю. Городские популяции: возможности генетической демографии (миграция, подразделенность, аутибридинг) / О. Л. Курбатова, Е. Ю. Победоносцева // Вестник ВОГиС. – 2006. – Т. 10. – № 1. – С. 155–188.

11. Ляпина Л. А. Мультикультурализм: анализ теоретических подходов [Электронный ресурс] / Л. А. Ляпина // Sworld. Сб. науч. тр. – 2013. – Т. 15. – № 3. – С. 83–87. – Режим доступа : <http://waw.sworld.com.ua/konfer32/443.pdf>.

12. Осташкин В. Н. Мультикультурализм вчера, сегодня и завтра: социокультурный анализ и прогноз / В. Н. Осташкин // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2013. – № 5. – С. 313–317.

13. Словник української мови : в 11 т. Т. 5. Н–О / редкол. І. Білодід та ін., ред.: В. Винник, Л. Юрчук. – Київ : Наукова думка, 1974.

14. Тиводар М. Етнологія : навчальний посібник / М. Тиводар. – Львів : Світ, 2004. – 624 с.

15. Ульянов Н. И. Скрипты : сборник статей / Н. И. Ульянов. – Michigan : Эрмитаж, 1981. – С. 119–148.

16. Фанденберг Л. Нові обличчя / Л. Фанденберг // National Geographic Україна. – Київ : Sanoma Media Ukraine, 2013. – Жовтень. – № 7. – С. 76–87.

17. Философия : учебник для вузов / под общ. ред. В. В. Миронова. – Москва : Инфра-М, 2005. – 928 с.

18. Энгельс Ф. Демократический панславизм / Ф. Энгельс // Энгельс Ф. Сочинения. – Москва : Издательство политической литературы, 1957. – Т. 6. – 800 с.

19. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни : підручник / В. М. Юрківський. – Київ : Либідь, 2001. – 416 с.

20. Beneath the Facade of China // School of Contemporary Chinese Studies. NG8 IBB. – 2007. – May 30.

21. Coleman D. Ethnic intermarriage // Minority populations: Proc. of the 27th annual symposium of the Galton Institute / eds A. H. Bittles, D. F. Roberts. – London : McMillan, 1992. – P. 208–240.

22. Gleason P. The Melting Pot: Symbol of Fusion or Confusion? / Philip Gleason // American Quarterly. – 1964. – Vol. 16. – N 1. – P. 20–46.

23. Merkel says German multicultural society has failed [Electronic resource] // BBC. – Access mode : <http://www.bbc.com/news/world-europe-11559451>.

24. Neo-Nazi activity on the rise in Europe by Felicity Capon 3/24/15 [Electronic resource] // Newsweek. – Access mode : <http://europe.newsweek.com/neo-nazi-activity-rise-europe-316465>.

25. Nicolas Sarkozy declares multiculturalism had failed [Electronic resource] // The Telegraph. – Access mode : <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8317497/Nicolas-Sarkozy-declares-multiculturalism-had-failed.html>.

26. Schneider A. The Canadian Mosaic vs. The American Melting Pot. Two different concepts dealing with the phenomenon how to integrate new immigrants Essay / Anne Schneider // American Studies – Culture and Applied Geography. – Munich : GRIN Verlag, 2013. – 7 p.

27. Sneath D. The Impact of the Cultural Revolution in China on the Mongolians of Inner Mongolia // Modern Asian Studies. – 1994. – Vol. 28. – N 2. – P. 409–430.

28. Speech by Mrs Nicole FONTAINE President of the European Parliament at the Special Meeting of the European Council in Feira on 19 June 2000 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.europarl.europa.eu/summits/fei-pres_en.htm.